

Sociolingvistika na interkultúrnem pozadí

Jana Zacharovská, Ekonomická fakulta UMB, jana.zacharovska@umb.sk

Kľúčové slová: sociolingvistika, hotspot, rich point, interkultúra, komunikácia, hovorová reč
Key words: Soziolinguistik, hotspot, rich point, Interkultur, Kommunikation, Umgangssprache

1. Vymedzenie pojmu sociolingvistika

V mojom príspevku sa venujem otázkam pomerne mladej vednej disciplíny akou je sociolingvistika. Táto veda „vznikla na pomedzí lingvistiky, sociológie, etnológie, antropológie, sociálnej psychológie, príp. i ďalších vied, zaoberajúca sa vzťahom medzi jazykom a spoločnosťou, ale je to aj „vedecký svetonázor“, morálka, spôsob myslenia a možno aj spôsob života.“ (Švehlová 1992, s. 62).

O tejto vednej disciplíne som sa dozvedela až v rámci doktorandského štúdia a na zaujímavej prednáške pani profesorky Daniely Slančovej. Vzťahom medzi jazykom a spoločnosťou sa zaobera aj Slavomír Ondrejovič, ktorý na strane 8, v diele: Jazyk, veda o jazyku, societa (2008) uvádza:

„Pravdaže, korelácia medzi spoločenským a jazykovým bola známa už oddávna, nie je to „objav“ 20. storočia. Tento vzťah tematizovali – raz výraznejšie inokedy menej výrazne – najrozmanitejšie vedy už od antických čias. Sociolingvistika v inkubačnej forme veľmi dávno žila aj vo všeobecnej (teoretickej) jazykovede, resp. v oblasti filozofie jazyka. Rozvojom vlastnej sociolingvistiky sa však nesporne pozdvihla na vyššiu úroveň aj teória jazyka, čo znamená, že sociolingvistika ovplyvnila aj teoretickú lingvistiku, ktorá z nej i dnes výrazným spôsobom profituje. V interakcii týchto dvoch disciplín (sociolingvistiky a všeobecnej jazykovedy) sa kladú – na novej poznatkovej báze – zasa raz staronové otázky: Čo to znamená, keď niekto hovorí rovnako ako iní, a čo to znamená, keď niekto hovorí ináč ako ostatní? Aké sú vlastne dôvody, že sa dorozumieme a rozumieme si, aj keď hovoríme odlišne, a neraz si nerozumieme, aj keď hovoríme rovnako? A čo to znamená hovoriť rovnako (či odlišne) ako iní? Prečo, načo a ako vznikajú rôzne jazykové registre, jazykové sféry a štýly? Z toho dôvodu sociolingvistika považuje za svojho predchodcu rovnako Wilhelma von Humbolta, ako aj Ferdinanda de Saussura.

Napriek všetkým týmto skutočnostiam platí, že sociolingvistika sa etablovala ako (relatívne) samostatná vedná disciplína až v 60. rokoch 20. storočia a súvisí so vtedajšími spoločenskými pomermi a zmenami v USA i v Európe. Platí to napriek tomu, že jednotlivé komponenty sociolingvistiky reálne existovali na okraji lingvistiky aj v predštrukturalistickom a štrukturalistickom období najmä v dialektológii, štylistike a rétorike.“

2. Kultúra v jazyku

V mojej práci vychádzam z teoretického základu, ktorý som získala prečítaním kníh o interkultúrnej komunikácii. Základom je vlastný preklad vybraného problému a jeho aplikácia na každodennú prax. Som študentkou prekladateľstva a tlmočníctva na doktorandskom štúdiu, ale s prekladom nemám ešte skúsenosti. Vyštudovala som nemecký jazyk a telesnú výchovu, tak sa aj v práci venujem prekladu z nemeckého originálu. Túto publikáciu som nenašla ešte preloženú, tak dúfam, že mojou troškou prispejem k rozšíreniu poznatkov v tejto oblasti. Problém, ktorému sa venujem, je spojený s interkultúrnou komunikáciou. Venujem sa pojmom ako: rich point, hotspot a ich konkretizáciám v jazyku. Vychádzam z vlastnej skúsenosti z vyučovania cudzieho jazyka na vysokej škole a z osobných kontaktov s nemecky hovoriacimi, pre ktorých je nemecký jazyk materinský.

Problematika tzv. rich points v jazyku ma zaujala, lebo som sa s nimi osobne stretla, len som ich nevedela správne pomenovať. Myslím si, že rich points alebo hotspots môžeme vnímať ako súčasť sociolingvistického problému, lebo súvisí s hovoreným prejavom určitej society.

Vlastný preklad úryvku z knihy: **Interkulturelle Kommunikation** od autora Hans Jürgen Heringer, strany 161 – 164. :

„Horúce chvíľky“ sú v interkultúrnej komunikácii na dennom poriadku. Stane sa, že si ich všimneme alebo ich prejdeme bez povšimnutia. Na jednej strane môžu byť vnímané ako jazykový fenomén, na druhej strane ich môžeme chápať ako súčasť správania. „Horúce chvíľky“ sú tak nespočetné a „horúce miesta“ sú také rozšírené, že celá ich zásoba sa nedá ovládať. Môžeme ich len senzibilizovať alebo sa na ne metodicky pripraviť. V prvom rade platí, že je potrebné ich rozpoznať a uznať, že vznikol komunikačný problém.

3. Čo sú „hotspots“ ?

Michael Agar rozvinul koncept tzv. „rich points“. „Rich points“ sú miesta, na ktorých sa v komunikácii vyskytujú najčastejšie problémy, „rich, with the connotations of tasty, thick, and wealthy all intended“ (Agar 1994, 100).

„Rich points“ sa dajú najlepšie spozorovať v interkultúrnej komunikácii. Keď vstupujeme do kontaktu s ľuďmi, ktorí majú iné jazykové a kultúrne zázemie ako my, keď sa navzájom stretnú dve kultúry a tento rozdiel je citeľný v kontakte, vyskytujú sa „rich points“ veľmi často. Nie sú však naviazané len na interkultúrnú komunikáciu. Len čo sa v nejakom rozhovore objavia ťažkosti, môže ísť o „rich point“; môže to byť medzi mužom a ženou, medzi profesorkou a študentkou atď. Môže sa hovoriť o individuálnom správaní alebo o nejakých kultúrnych vzoroch. Pravidlom je, zistiť to. Existujú „rich points“ v rámci jednej kultúry, lebo obsahujú niečo typické, ak porovnáme dve kultúry, ukážu sa nám na kontraste.

„Rich points“ sú bohaté, lebo

- poskytujú nahliadnutie do inej kultúry
- lebo nás učia preskúšať vlastné očakávania
- lebo ich môžeme komunikačne spracovať

Príklady na „rich points“ sú napr. voľba „du“ alebo „Sie“ v nemčine alebo americké „date“. Je to jedno z tých slov, ktoré nemôžeme vysvetliť v krátkosti. Pri pokuse vysvetliť toto slovo jednej Rakúšanke sa Agar stratil vo vysvetleniach o americkom pohľade na svet mužov a žien a ich vzťahov navzájom.

Ďalší príklad pre „rich point“ je rakúske alebo lepšie viedenské „schmäh“. Agar narazil počas svojho pobytu vo Viedni veľmi skoro na toto slovo. Počul ho v rozhovoroch, v televízii, čítal ho v novinách. To uňho vzbudilo záujem. Hľadal v rozličných slovníkoch a cestovných sprievodcoch vysvetlenie. Ale aj napriek týmto rešeršom nemal jasnú predstavu o tom, čo je význam slova „schmäh“. Mal plán zaoberať sa týmto slovom na kurze na lingvistickom inštitúte. Ale najprv prediskutoval tento úmysel s rakúskymi priateľmi a poprosil ich definovať „schmäh“. Tu sa stalo to, čo je typické pre „rich point“ : opýtané osoby začali diskutovať a stratili sa v rôznych rozporuplných tvrdeniach. Nemohli sa zhodnúť na tom, čo „schmäh“ znamená (Agar 1994, 101).

Charakteristické pre „rich points“ je, že ťažkosti môžu nastať nielen v kontakte s inými kultúrami, ale aj s rôznymi názormi a vysvetleniami a definíciami ľudí hovoriacich materinským jazykom. Práve toto je indíciou k tomu, že „rich points“ sú bohaté na kultúru, obsahujú tak veľa rozličných komponentov, a tak môžu byť rozlične vnímané.

Najdôležitejšie poznatky čerpal Agar z neformálnych interview. „Schmäh“ je v prvom rade všeobecný postoj. „Schmäh“ označuje určitý spôsob, ako vidieť veci: životný štýl, ktorý spočíva na irónii a neberie všetko tak vážne.

Niektorí študenti udávali, že „schmäh“ je určitý spôsob, ako sa vyrovnat' s realitou, urobiť ju prostredníctvom humoru ľahšie znesiteľnú. Je to teda určitý druh čierneho humoru. Čiernym humorom v žiadnom prípade nemôžeme nazvať životný štýl, ale „schmäh“ vystihuje práve to. „Schmäh“ môže byť v určitej životnej situácii humorný komentár, ktorý je, pravdaže, na situáciu tematicky naviazaný. V žiadnom prípade „schmäh“ neznamená rozprávanie vtipov. Mnohí zdôrazňujú, že nie každý môže „schmäh“ robiť alebo vlastniť, lebo „schmäh“ je vecou inteligencie alebo espritu.

V konečnom dôsledku sa opytovaní nevedeli dohodnúť, či „schmäh“ je myslené v zlom alebo skôr v dobrom. „Schmäh“ môže byť klamstvo alebo lešť, aby sme si zabezpečili osobné výhody.

Američania, ktorí cestujú obchodne do Mexika, často konštatovali, že tam všetko plynie akosi pomaly. Aj Agar mal pocit, že obchodné rokovania nedospeli do žiadneho konca. Toto je podľa neho „rich point“. V tejto súvislosti spoznal ešte iné. Mexický priateľ vtipkoval o tom, ako sa zaobchádzalo s jedným Američanom, ktorý prišiel do Mexika, dohodol si niekoľko termínov po sebe v jeden deň a na každom stretnutí chcel uzavrieť obchod. Mexičan zvolal „olé“ a k tomu urobil typický pohyb.

O čosi neskôr stretol Agar jedného mexického právnicka, ktorý po ceste na jedno stretnutie poznamenal, že budú trochu *capotear*. Agar nerozumel tomuto slovu, na to Mexičan tiež urobil tento pohyb a vysvetlil: „Capotear (...) was what the toreadors and the matador did with the bull, waved the cape and controlled his charge and watched carefully how he behaved“ (Agar 1994, 127).

Býčie zápasy ako metafora kontroly, ako zaobchádzať s agresiou a direktívnosťou. Práve takýmto spôsobom má prebiehať rokovanie.

„Schmäh“ je pre Agara rich point. V ňom sú zhrnuté a zakotvené komponenty, ako kultúra, spoločnosť a história. „Rich points signal where the languacultural action is“ (Agar 1994, 106).

Ťažko vystopovateľné určite nie sú: Rich point je ako kameň, o ktorý sa potkneme. Nájdeme ho, keď vzniknú komunikačné alebo dorozumievacie problémy, ktoré sú výsledkom chýbajúcich vedomostí o pozadí danej kultúry.

Ale ako sa môžem dostať hlbšie do podstaty rich point alebo ako môžem odstrániť svoje nedostatočné poznatky? Ak predpokladáte rich point, odkryte jeho charakteristické črty, odlišnosti od vlastnej kultúry; pokúste sa ho spojiť s rozličnými kultúrnymi identitami. Hľadajte súvislosti medzi rich point a svetonázorom, politikou, históriou atď. Spájajte jednotlivé časti, môže vám to pripomenúť určitý kultúrny vzor, a tým pomôcť hlbšiemu porozumeniu.“

Koniec prekladu.

4. Vlastná analýza

V mojom príspevku sa venujem hlavne javom z nemeckého jazyka a zaujímavé je, ako uvádza Kontríková (2007, s. 119): „Deutsche wurden in die Slowakei schon seit dem 12. Jahrhundert von ungarischen Königen eingeladen, um das Gebiet zu besiedeln und wirtschaftlich zu entwickeln.“ Zcitátu vyplýva, že nemecký jazyk má na Slovensku svoje historické korene.

Ak porovnáam jazyk nemecký a jazyk slovenský, navonok sú to jazyky úplne odlišné. Ale ako prvé, čo by som chcela uviesť ako príklad pre rich point, je možno vykvanie a tykanie v slovenčine a používanie „Sie“ alebo „du“ v nemčine. Pre nás je jednoduché naučiť sa rozlišovať tieto oslovenia v nemčine, lebo ich sami používame v komunikácii. Možno ťažšie padne naučiť sa rozlišovať tieto osoby Angličanovi alebo Američanovi. V tejto súvislosti by som možno chcela spomenúť jeden jav, ktorý som odpozorovala od mojich nemeckých priateľov, keď som bola u nich na pobyte ešte na strednej škole a bola som v situácii učenia sa

jazyka a spoznávania kultúry, pred desiatimi rokmi ešte veľmi odlišnej od našej. Boli sme v spoločnosti ešte asi dvoch rodín, kde boli malé, ale aj už trochu väčšie deti a všetci navzájom, či malí, či veľkí si tykali, teda používali „du“. Čudovala som sa, lebo to bolo pre mňa nepochopiteľné, ako si môžu všetci navzájom tykať. Neskôr mi moja známa vysvetlila, že veľmi veľa zvykov, teda aj v jazyku, preberajú od Američanov. Bol to v tých časoch určitý trend podobať sa Amerike.

Ak sa trochu vrátim k predchádzajúcej teoretickej časti, spomenula by som jedno nemecké slovo, podobné rakúskemu výrazu „schmäh“, ktoré bolo už rozoberané. V Nemecku som sa stretla s výrazom „Schmarn“. Tento výraz som na začiatku nenašla v žiadnom slovníku, a tak som si všimla hlavne jeho použitie v rozličných situáciách. Išlo hlavne o vyjadrenie nesúhlasu, fantázie, ale stretla som sa s ním, aj keď mi moja známa ukazovala vo výklade jedného kníhkupectva knihu, ktorú čítala a nepáčila sa jej. Nazvala ju „Schmarn“. Často týmto výrazom boli označené výroky rôznych politikov alebo osobností v televízii alebo novinách. Časom som si uvedomila približný význam tohto slova, ktoré sa používa, ak by som to mohla približne preložiť do slovenčiny výrazom „...taká hlúposť...“. Faktom je, ak chce človek naozaj vniknúť do jazyka a kultúry iného národa, učebnice a knihy a slovníky sa javia ako nepostačujúce.

V ďalšej časti by som sa chcela venovať slovenským výrazom, ktoré sa momentálne bežne používajú, hlavne v hovorovej reči mladých ľudí. Odporovala som ich v televízii, ale aj pri náhodnom počúvaní v autobuse alebo v obchodoch. Ide o jeden výraz, ktorý by podľa mňa cudzincovi učiacemu sa slovenčinu mohol pripadať vytrhnutý z kontextu a ktovie, či by význam ihneď pochopil. Mám na mysli používanie výrazu: „... tak toto ja fakt nemusím...“ resp. „... toho ja nemusím/môžem ...“. Myslím si, že použitie týchto modálnych slovies dostalo trochu iný význam. Zaujímavé je to, že vyjadruje modalitu, ale povedala by som, v expresívnom zosilnenom význame. Stretla som sa s týmto výrazom napr. v televízii pri sledovaní nemenovaného programu o varení, kde varili predovšetkým mladí ľudia. Bol použitý výraz : „Špenát ja nemusím, ale paradajky môžem ...“. Ak by som to možno mala napísať správne, výrok by znel: „Špenát nemám rád, ale paradajky áno...“. Tento výraz sa nepoužíva len na vyjadrenie vzťahu k veciam, ale aj k ľuďom. Stretla som sa s vyjadreniami : „Petra ja nemusím.“ Myslím si, že je zvláštna kombinácia osoby a modálneho slovesa. Tieto výrazy som odporovala najmä od priateľov žijúcich v Bratislave, ale stretla som sa s nimi už aj u nás vo východnej časti Slovenska.

Ďalší výraz, ktorý je podľa mňa veľmi rozšírený, a to nielen v Bratislave, ale po celom Slovensku a teší sa veľmi veľkej obľube u ľudí každého veku, je výraz : „v pohode“. Ak nad ním teraz trochu rozmýšľam, neviem úplne presne, ako by som ho preložila do nemčiny. Asi jedine výrazom: „v poriadku“, ale už vo mne tento výraz nevzbudzuje to, čo sa mi spája v podvedomí s pohodou. Tento výraz ma podľa mňa veľmi široké uplatnenie. Dokonca môžem o človeku povedať, že je v pohode. Spojí sa mi s ním množstvo pozitívnych vlastností a je jasné, že je to človek, s ktorým môžeme bez problémov komunikovať, je to človek nekonfliktný a pozitívne naladený. Z vlastnej skúsenosti, teraz aktuálne na doktorandskom štúdiu, môžem spomenúť používanie tohto označenia na vyučujúceho, ktorý vám pri skúške nekladie zákerné otázky a nesnaží sa vás na niečom nachytať. Je to výraz, ktorý sa tiež používa v bežnom rozhovore pri odpovedi na otázku : „Ako sa máš?“ „V pohode.“, kde v tejto odpovedi je obsiahnuté množstvo informácií kladného charakteru. Je to v dnešnej dobe pomerne univerzálna odpoveď na množstvo rôznych otázok.

Na záver mojich krátkych úvah k téme sociolingvistiky a k problematike rich points by som si dovoľila trochu odbočiť do inej oblasti, resp. sociálnej skupiny, resp. skupiny ľudí, používajúcich určité výrazy. Žijem pod Vysokými Tatrami a veľmi rada športujem, možno aj preto som vyštudovala telesnú výchovu. Milujem zimné športy a už dlhé roky sa s manželom a priateľmi venujeme čoraz populárnejšiemu zimnému športu, ktorý sa volá skialpinizmus.

V princípe je to šliapanie na zjazdových lyžiach do kopca a následné zlyžovanie náročného terénu. Na sklznici lyže, cestou hore, máme nalepené špeciálne pásy, ktoré môžu byť z rôznych materiálov, buď prírodných, alebo syntetických a tým sa lyže na snehu udržia, aby sa dal urobiť krok smerom hore. Ak sa vyberieme na takúto túru, medzi sebou si povieme, že ideme „šliapať“ a to stačí, aby každý z nás vedel, akú športovú činnosť ideme vykonávať. Ale ja sama som sa už nie raz dostala do zvláštnej situácie, keď sa ma niekto opýtal, čo robím rada vo voľnom čase a ja nič netušiac s blaženým úsmevom na tvári som odpovedala: „Chodím šliapať.“ Stáva sa, že až po chvíľke a nechápavo-neveriacom pohľade pýtajúceho sa, dodám patričné vysvetlenie.

Na záver by som len v krátkosti chcela zhrnúť poznatky, ktorým som sa venovala v mojej úvahe. Jazyk je systém, ktorý v sebe ukrýva množstvo prvkov a jedným z nich je kultúra danej krajiny. V interkultúrnej komunikácii sa môžu vyskytnúť tzv. rich points. Ak ich chceme odhaliť, je nevyhnutné poznať kultúrne pozadie jazyka.

Literatúra

HERINGER, H.J. *Interkulturelle Kommunikation. Grundlagen und Konzepte*. A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 2004 ISBN 3-7720-3016-5, s. 161-164

KONTRÍKOVÁ, I. *Nationale Minderheiten in deutschsprachigen Ländern und in der Slowakei. Interkultureller Vergleich*. In: Německý jazyk a literatura ve výzkumu a výuce. Zborník príspevkov Brněnského sympózia germanistov a učitel'ov němčiny, Masarykova univerzita, 2007, s. 119

ONDREJOVIČ, S. *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. VEDA, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, 2008 ISBN 978-80-224-0994-0, s. 8 – 9

ŠVEHLOVÁ, M. *Lingvisti a přirozený jazyk*. In: Jazyk ve společenském kontextu (Základy jazykovědy pro studenty sociálních věd). Red. J. Jiráček – J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha, Karlova univerzita 1992, s. 61 – 62

Abstract

Der Beitrag widmet sich dem Thema der Soziolinguistik im interkulturellen Kontext. Die Sprache hängt mit der Kultur eng zusammen und deshalb ist es sehr wichtig, um die fremde Sprache vollkommen zu verstehen, die entsprechende Kultur des Landes zu kennen.